Εισαγωγή

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη.

• *Το πρώτο μέρος,* «Πώς κατανοούμε σωστά τις ερωτήσεις των παιδιών», *πραγματεύεται το γεγονός ότι, για να δώσουμε μια σωστή απάντηση στις χιλιάδες ερωτήσεις που κάνουν τα παιδιά στους μεγάλους, πρέπει πάνω από όλα να καταλαβαίνουμε σωστά το νόημά τους και τα βαθύτερα αίτιά τους, που δεν είναι καθόλου προφανή, όπως ίσως φαίνονται με την πρώτη ματιά… Κάποιες φορές, οι ερωτήσεις πηγάζουν πράγματι από την επιθυμία τους να μάθουν, κάποιες άλλες, όμως, κρύβουν μια έκκληση για βοήθεια ή την επιδίωξη στενότερης επικοινωνίας με τους γονείς. Μπορεί ακόμα και να υπαινίσσονται προβλήματα για τα οποία το παιδί δυσκολεύεται να μιλήσει. Είναι σημαντικό να μάθουμε να κατανοούμε αυτές τις διαφορές ώστε να δίνουμε κάθε φορά τη σωστή απάντηση.*

• *Στο δεύτερο μέρος,* «Απαντάμε στα παιδιά ανάλογα με την ηλικία τους», *επισημαίνεται ότι οι ερωτήσεις των παιδιών διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με την ηλικία τους: σε κάποιες περιόδους είναι πιο πρακτικές, σε άλλες πιο τεχνικές, καμιά φορά, ολοφάνερα μεταφυσικές… Και ανάλογα με την ηλικία, τα παιδιά θέλουν να παίρνουν και διαφορετικές απαντήσεις! Ωστόσο, το κυριότερο, μπορούν να καταλάβουν «μόνο» τις απαντήσεις που ταιριάζουν με το στάδιο ανάπτυξής τους.*

• Στο τρίτο μέρος, «Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις των παιδιών», *εξετάζονται οι ερωτήσεις που κάνουν συχνότερα τα παιδιά και προτείνονται πιθανές στρατηγικές για να δίνετε τις κατάλληλες απαντήσεις ανάλογα με την ηλικία. Πρόκειται ασφαλώς για γενικά μοντέλα και παραδείγματα από τα οποία μπορείτε να αντλήσετε κάποιες ιδέες και σε καμία περίπτωση δεν λειτουργούν ως εγχειρίδιο από σχολή οδήγησης! Ο κάθε γονέας απαντά ανάλογα με τον*

δικό του παιδαγωγικό τρόπο, την προσωπικότητα τη δική του και του παιδιού του, το είδος της σχέσης που έχει δημιουργήσει μαζί του ή την ιδιαίτερη κατάσταση την οποία έχουν να αντιμετωπίσουν οι γονείς.
Στο κεφάλαιο «Καταστάσεις που απαιτούν ιδιαίτερες απαντήσεις» *αυτής της ενότητας εξετάζονται κάποιες ερωτήσεις στις οποίες συχνά οι γονείς δυσκολεύονται να απαντήσουν: ερωτήσεις για τη γέννηση και τον θάνατο, τη σεξουαλικότητα, τις σχέσεις ή το διαζύγιο και, το βασικότερο, προτείνονται τρόποι προσαρμογής των απαντήσεων όταν στα γεγονότα εμπλέκεται άμεσα το παιδί. Και σε αυτή την περίπτωση πρόκειται για παραδείγματα που στοχεύουν να βοηθήσουν τους γονείς να βρουν την πλέον κατάλληλη απάντηση για την περίπτωσή τους. Και να μην ξεχνάμε ότι πάντα το πώς απαντάμε έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία από το τι λέμε.*

• *Στο τέταρτο μέρος,* «Οι ερωτήσεις των ενηλίκων»*, συζητούνται κάποιες ερωτήσεις που θα μπορούσαν οι ίδιοι οι γονείς να κάνουν στα παιδιά τους. Είναι ερωτήσεις απαραίτητες για να δημιουργηθεί μια σχέση εμπιστοσύνης, να διατηρηθεί ανοιχτή η επικοινωνία και να ενισχυθεί η ικανότητα του παιδιού να σκεφτεί αυτό που του συμβαίνει. Θα αποδώσουν καρπούς αργότερα, όταν θα αρχίσει η δύσκολη περίοδος της εφηβείας. Γιατί, αν στην οικογένεια έχετε αποκτήσει τη συνήθεια να συζητάτε, θα είναι πιο εύκολο να λυθούν τα προβλήματα και να ξεπεραστούν οι παρεξηγήσεις. Επιπλέον, αν το παιδί έχει μάθει να σκέφτεται και έχει αποκτήσει αυτόνομη κριτική σκέψη, θα κινδυνεύει λιγότερο να παρασυρθεί από τις –επικίνδυνες καμιά φορά– νεανικές μόδες και τάσεις.*

Με τις καλύτερες ευχές μου και τη θερμή υποστήριξή μου σε όλους τους γονείς, ελπίζω ότι αυτό το βιβλίο θα συμβάλει έστω και λίγο στη διευκόλυνση των σχέσεων με τα παιδιά, που φαίνεται ότι γίνονται όλο και πιο περίπλοκες, ίσως γιατί γινόμαστε μάρτυρες πολιτισμικών αλλαγών τόσο ραγδαίων, που καμιά φορά δυσκολευόμαστε πραγματικά να τις παρακολουθήσουμε…

ΠΑΟΛΑ ΣΑΝΤΑΓΚΟΣΤΙΝΟ

Γιατί, γιατί, γιατί...

«Γιατί, γιατί, γιατί...»
Γιατί τα παιδιά κάνουν τόσες ερωτήσεις;
Γιατί έχουν να ανακαλύψουν τα πάντα μπροστά τους!

Ας βρεθούμε για λίγο στη θέση των παιδιών και ας σκεφτούμε τα βιώματά τους. Στο κάτω κάτω κι εμείς έχουμε υπάρξει μικροί.
Μπροστά στα παιδιά ανοίγεται ένας κόσμος παντελώς άγνωστος. Στην αρχή, ένα συνονθύλευμα από λάμψεις και ήχους, συγκεχυμένες και ακατανόητες αισθήσεις.
Έπειτα, σιγά σιγά κάτι αρχίζει να παίρνει μορφή: τα φώτα αρχίζουν να φαίνονται πιο καθαρά, αναδύονται οι φωτοσκιάσεις, τα χρώματα και τα περιγράμματα. Ακόμα και οι ήχοι γίνονται πιο συγκεκριμένοι και αποκτούν νόημα.

Είμαστε μόνο στην αρχή μιας πολύ μακράς διαδρομής. Οι συνεχείς εξερευνήσεις του παιδιού στον κόσμο που το περιβάλλει οδηγούν στα πρώτα επιστημονικά αποτελέσματα: αν το παιδί τραβήξει το αρκουδάκι, αυτό έρχεται πιο κοντά. Αν τραβήξει τα κάγκελα του κρεβατιού, όμως, μένουν εκεί όπου ήταν. Οι απτικές αισθήσεις γίνονται πιο συγκεκριμένες, αν και δεν έχουν ακόμα όνομα – «τραχύ, «λείο», «αιχμηρό». Τα αντικείμενα που φτάνουν στο στόμα προκαλούν διαφορετικές και αναγνωρίσιμες γευστικές αισθήσεις. Σχηματίζονται και οι πρώτοι συνειρμοί: το δάχτυλο στο στόμα δεν έχει ίδια γεύση με το γάλα, αλλά έχει ίδιο σχήμα. Και, για δες... μοιάζει λίγο με τη θηλή της μαμάς, αλλά και με την πιπίλα... Και όταν του λείπουν αυτά, το δαχτυλάκι του τού προσφέρει ηρεμία και ασφάλεια.

Μέσα στη σύγχυση όλων αυτών των αισθήσεων αναδύονται οι πρώτες σταθερές σχέσεις. Η μορφή αυτή που πλησιάζει με τους ιδιαίτερους ήχους της φέρνει ζεστασιά, επαφή με το δέρμα της, γάλα: μμμ… η μαμά! Οι ήχοι που βγάζει το παιδί αρχίζουν να αρθρώνονται και να προσπαθούν να δείξουν πρόσωπα ή πράγματα. Εντάξει, ακόμα μαντεύοντας προσπαθείτε να καταλάβετε: λες με αυτό το «ταα-ταα» να εννοεί το αντικείμενο προς το οποίο τεντώνει το χεράκι του;

Αρχίζει να διαμορφώνεται μια πολύ στοιχειώδης έννοια του ΕΓΩ. Αρχικά, ως μια διάκριση ανάμεσα σε ένα «μέσα» και ένα «έξω», ένα φυσικό όριο που ορίζεται από το δέρμα και τη δυνατότητα ηθελημένης κίνησης. Ακολουθεί μια εξίσου στοιχειώδης έννοια του ΔΙΚΟ ΜΟΥ, κυρίως ως μια γενική αντίληψη απόκτησης ενός σχετικού ελέγχου πάνω σε κάτι, είτε είναι πρόσωπο είτε είναι πράγμα.

Οι πρώτες ερωτήσεις

Όταν εμφανίζονται οι πρώτες ερωτήσεις, η διαδικασία της ανακάλυψης του κόσμου έχει ήδη προχωρήσει πολύ. Το ότι το παιδί διατυπώνει ερωτήσεις σημαίνει ουσιαστικά ότι έχει δώσει πια όνομα στα στοιχεία που το ενδιαφέρουν, ότι έχει κατανοήσει ότι αλληλοσυνδέονται και ότι ακολουθούν επαναλαμβανόμενους κανόνες και νόμους.
Σχετικά με αυτούς ακριβώς τους κανόνες συσχέτισης ζητά να μάθει με τις πρώτες ερωτήσεις του, ώστε να μπορέσει να κινηθεί με μεγαλύτερη ασφάλεια στο περιβάλλον του.

Στις πρώτες ερωτήσεις του υπάρχει ήδη μια στοιχειώδης αντίληψη αιτίας - αποτελέσματος, και κυρίως η απορία πώς πρέπει να συμπεριφέρεται σε σχέση με ένα συγκεκριμένο φαινόμενο. Στην πραγματικότητα, οι πρώτες ερωτήσεις των παιδιών αποτελούν έναν εξαιρετικό συνδυασμό ακραίας πρακτικότητας και γνήσιου μεταφυσικού ενδιαφέροντος.

«Γιατί βρέχει;» Αυτή η ερώτηση για ένα μικρό παιδί μπορεί να σημαίνει χίλια πράγματα:
«Τι συμβαίνει τώρα και πέφτει νερό από τον ουρανό;»
«Γιατί το κάνει;»
«Δεν μπορούμε να το κάνουμε να σταματήσει;»
«Ναι, και τώρα πώς θα πάω στην πλατεία να παίξω;»
«Δεν θα συνεχίσει έτσι για πάντα, έτσι;»

Το παιδί διατυπώνει μία ερώτηση η οποία μπορεί να εμπεριέχει άλλες εκατό, εντελώς διαφορετικής φύσης, ερωτήσεις.
Δεν είναι εύκολο να καταλάβουμε τι ακριβώς θέλει να μάθει τη δεδομένη στιγμή, αλλά το σίγουρο είναι ότι, όταν κάνει αυτή την κρυφή και μυστική ερώτησή του, περιμένει από τους γονείς του να του δώσουν την ανάλογη απάντηση!

Τα παιδιά απευθύνουν τις ερωτήσεις τους στους ενήλικες – είναι προφανές. Ας προσπαθήσουμε, όμως, να δούμε αυτούς τους «ενήλικες» με τα μάτια ενός μικρού παιδιού. Πρώτα από όλα, είναι γίγαντες κυριολεκτικά, όχι ως σχήμα λόγου! Είναι τεράστιοι και έχουν τρομερή σωματική δύναμη. Μπορούν να σηκώσουν ψηλά το παιδί, να το κάνουν να πετάει στον αέρα και να μετακινούν με ευκολία πολύ βαριά αντικείμενα.
Επιπλέον, είναι μάγοι! Διαθέτουν ένα σωρό μαγικά σύνεργα, τα οποία χρησιμοποιούν με απίστευτη άνεση και μπορούν να κάνουν ήχους και μορφές να εμφανίζονται ή τα πράγματα να μετακινούνται από μόνα τους. Μιλάνε μεταξύ τους σε μια ακατάληπτη γλώσσα και μοιάζουν να ξέρουν τα πάντα και να μπορούν να κάνουν τα πάντα.
Το παιδί είναι απολύτως εξαρτημένο από αυτούς. Αυτοί ασχολούνται μαζί του, το φροντίζουν, το ταΐζουν, το χαϊδεύουν, το βοηθούν, κάνουν ακόμα και τα παιχνίδια να εμφανίζονται. Σε ποιον άλλον θα μπορούσε να απευθυνθεί για να πάρει τις χιλιάδες απαντήσεις που χρειάζεται;

Τα παιδιά κάνουν τις πρώτες ερωτήσεις με στόχο να μάθουν να διαχει-

ρίζονται τον κόσμο που τα περιβάλλει – ακόμα κι αν η διατύπωσή τους μοιάζει περισσότερο μεταφυσική. Στην πραγματικότητα, είναι πολύ πρακτικές ερωτήσεις σχετικά με το πώς γίνονται τα πράγματα ή πώς μπορούν να ξεπεραστούν κάποιες δυσκολίες. Ξεκινούν με ένα «γιατί», αλλά διαφαίνεται αρκετά καθαρά ο πρακτικός στόχος που έχει προκαλέσει την ερώτηση.

«Γιατί κόβουν τα μαχαίρια;» Όταν ένα μικρό παιδί κάνει αυτή την ερώτηση, ήδη με τη διατύπωσή της αποκαλύπτει όλο τον **μαγικό κόσμο μέσα στον οποίο ζει,** έναν κόσμο όπου τα αντικείμενα είναι έμψυχα και έχουν προθέσεις. Αλλά είναι και μια πολύ πρακτική ερώτηση που ζητάει οδηγίες για το πώς μπορεί να συνυπάρξει με τον «κόσμο των μαχαιριών» χωρίς να κόβεται…

Στην αρχή, αυτό ισχύει και για τις ερωτήσεις που αφορούν φυσικά φαινόμενα.

«Μαμά, γιατί καίει η φωτιά;»
«Γιατί χιονίζει;»

Είναι ερωτήσεις που κάνει το παιδί περισσότερο για να μάθει ποιες προθέσεις έχουν αυτές οι μυστηριώδεις οντότητες και τι πρέπει να κάνει για να τις αντιμετωπίσει και λιγότερο από απλή διανοητική περιέργεια.

Στο πέρασμα του χρόνου, αυτού του είδους οι ερωτήσεις επεκτείνονται στο πεδίο των σχέσεων και της επικοινωνίας με τους άλλους.

«Γιατί τα παιδιά είναι κακά;»

Αν κάνει αυτή την ερώτηση ένα παιδί, δύσκολα πρόκειται για καθαρά φιλοσοφική ερώτηση που αφορά τον ρόλο του Κακού στο σύμπαν. Το πιθανότερο είναι πως οφείλεται στο ότι ο Γιαννάκης του έδωσε μια κλοτσιά και δεν ξέρει τι να κάνει για να μη φάει κι άλλες ή στο ότι η μαμά τού είπε πριν από λίγο πως είναι κακό παιδί και τώρα δεν ξέρει πώς να συμπεριφερθεί.

Στη συνέχεια, εμφανίζονται ερωτήσεις που ζητούν εξηγήσεις για λέξεις

που το παιδί δεν γνωρίζει αλλά τις οποίες έχει ακούσει άλλους να λένε. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν όλες οι ερωτήσεις που αφορούν γλωσσικούς όρους.

«Τι σημαίνει "πέργκολα";»

Η απάντησή μας χτίζει και διευρύνει τις γλωσσικές ικανότητες του παιδιού. Όμως, συχνά, ο πραγματικός στόχος της ερώτησης δεν είναι να μάθουν τα παιδιά τη σημασία της λέξης. Τα παιδιά παρακολουθούν με μεγάλο ενδιαφέρον τις συζητήσεις των ενηλίκων και προσπαθούν να καταλάβουν τι στο καλό λένε. Τους διακόπτουν κάθε φορά που η συζήτηση ξεφεύγει από τη δική τους ικανότητα κατανόησης γιατί απεχθάνονται να νιώθουν αποκλεισμένα από την επικοινωνία.

Η αποστολή του ενήλικα

Η αποστολή του ενήλικα δεν είναι εύκολη και κυρίως διαφέρει πολύ ανάλογα με το στάδιο ανάπτυξης του παιδιού. Φυσικά, είναι ζωτικής σημασίας να δίνουν «οι μεγάλοι» προσοχή στις ερωτήσεις των μικρών, ώστε να μην προδίδουν την αγνή και απόλυτη εμπιστοσύνη τους, με το να τα «ξεφορτώνονται» με κοινότοπες και αφηρημένες απαντήσεις ή, ακόμα χειρότερα, απαντώντας ολοφάνερα εκνευρισμένοι.

Δεν λέω ότι είναι πάντα εύκολο να αντιμετωπίσεις τον βομβαρδισμό των «γιατί;», ιδίως στη φάση στην οποία συμβαίνει με τον εξουθενωτικό ρυθμό ενός πολυβόλου.
Όμως, σε ακραίες περιπτώσεις, καλύτερα να απαντάμε ειλικρινά με ένα: *«Κοίτα, δεν αντέχω άλλο. Πρέπει να ξεκουραστώ λιγάκι»*, αντί να τα κάνουμε, χωρίς να το καταλαβαίνουμε, να νιώθουν άσχημα με ένα *«Κόφ' το πια, δεν αντέχεσαι!»*.

Τα παιδιά έχουν πολύ περισσότερη σωματική ενέργεια από τους ενήλικες (οι οποίοι επιπλέον έχουν και χίλια άλλα πράγματα στο μυαλό τους)

και είναι απολύτως ικανά να τους εξαντλήσουν και να τους οδηγήσουν σε απόγνωση με τις απανωτές ερωτήσεις τους. Αλλά, δεν είναι δικό τους το λάθος. Αν λάβουμε υπόψη μας αντικειμενικά την κατάσταση της ανάγκης και της αδυναμίας στην οποία βρίσκονται, θα δείξουμε κατανόηση και θα τα διαχειριστούμε ευκολότερα.

Οι ερωτήσεις των παιδιών αντιστοιχούν πάντα σε μια ανάγκη, ό,τι κι αν δείχνουν εκ πρώτης όψεως. Κάποιες φορές, η ανάγκη συνδέεται πράγματι με την ερώτηση, τις περισσότερες, όμως, όχι. Συχνά κρύβει την επιθυμία για επαφή με τον ενήλικα, την ανάγκη για πιο στενή επικοινωνία μαζί του, που μπορεί να εκδηλώνεται με τη μορφή ερώτησης για κάποια ασήμαντη πληροφορία, αλλά αυτό δεν την κάνει λιγότερο αληθινή και επιτακτική.

Από την άλλη, ναι μεν πρέπει να δείχνουμε σεβασμό για τις ερωτήσεις των παιδιών, αλλά δεν είναι απαραίτητο να έχουμε πάντα έτοιμες απαντήσεις. Το αντίθετο! Είναι αλήθεια ότι ένα μικρό παιδί έχει πάντα ανάγκη από μια απάντηση, γιατί στα μάτια του ο ενήλικας είναι παντοδύναμος και παντογνώστης – και είναι καλό να πιστεύει κάτι τέτοιο, δεδομένου του μεγέθους της εξάρτησής του. Μπορεί με τις ερωτήσεις του να προσπαθεί να βεβαιωθεί ότι ο ενήλικας από τον οποίο εξαρτάται η επιβίωσή του ξέρει πολύ καλά τη δουλειά του, είναι σε θέση να ελέγχει τα πάντα και να το προστατεύσει σε κάθε περίπτωση. Ωστόσο, για ένα μεγαλύτερο παιδί αυτή η «παντογνωσία» του γονέα, πέραν του ότι φαίνεται ξεκάθαρα ότι είναι ψεύτικη, μπορεί να γίνεται και καταπιεστική. Του είναι πιο καθησυχαστικό να ξέρει ότι μπορεί να ζήσει ακόμα και χωρίς να έχει πάντοτε μια απάντηση για τα πάντα.

Μέσα από το παιχνίδι των ερωτήσεων και των απαντήσεων δομείται η σχέση γονέα-παιδιού. Όχι ότι δομείται μόνο με αυτό: η οικοδόμηση της σχέσης με το παιδί είναι μια συνεχής διαδικασία που εμπλέκει όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής. Δημιουργούμε σχέση όταν του δίνουμε να φάει, όταν το πλένουμε, το ντύνουμε, όταν παίζουμε μαζί του και του μαθαίνουμε

να πλένει τα δόντια του. Σε όλες αυτές τις μικρές στιγμές που μοιραζόμαστε μαζί του μεταδίδονται μηνύματα αγάπης, προστασίας, αποδοχής…

Ωστόσο, η στιγμή που το παιδί κάνει μια ερώτηση είναι η στιγμή κατά την οποία απευθύνεται «ρητά» στον ενήλικα και ζητά τη βοήθειά του για κάτι. Για τον λόγο αυτό είναι σημαντικό οι ερωτήσεις να γίνονται πάντα δεκτές με σεβασμό και να παίρνουν «μια κάποια μορφή» απάντησης – τουλάχιστον ένα σημάδι που να επιβεβαιώνει στο παιδί ότι ακούσατε το αίτημά του.

Η ζημιά που προκαλούν οι πρόχειρες και βιαστικές απαντήσεις δεν είναι η χαμηλή ποιότητα της πληροφορίας που εμπεριέχουν, αλλά κυρίως το μήνυμα της ελάχιστης συναισθηματικής διαθεσιμότητας που εκπέμπουν. Αν θέλαμε να μεταφράσουμε σε λόγια τα «μη λεκτικά» μηνύματα που μεταδίδει μια τέτοια στάση, θα έλεγαν περίπου τα παρακάτω:

«Αυτά που με ρωτάς δεν είναι σημαντικά (δηλαδή, εσύ δεν είσαι σημαντικός)…»
«Κάνεις ανόητες και βαρετές ερωτήσεις (δηλαδή, εσύ είσαι ανόητος και βαρετός)…»
«Με ενοχλείς (δηλαδή, με ενοχλεί που είσαι εδώ)…»

Αυτά τα «ανείπωτα μηνύματα» πληγώνουν το παιδί.

Οι πρόχειρες απαντήσεις μπορεί να το κάνουν να σταματήσει να ρωτά, κάτι που προς στιγμήν μπορεί να σας φανεί ακόμη και πλεονέκτημα. Τουλάχιστον, σταματάει να σας προκαλεί «ασφυξία». Αλλά με τι τίμημα; Κάτι σημαντικό θα χαθεί για πάντα: η απόλυτη εμπιστοσύνη του παιδιού ότι μπορεί να απευθύνεται σε σας και να βρίσκει αποδοχή.

Υπάρχουν τρόποι να το κάνετε να σταματήσει τις ερωτήσεις, όταν δεν είναι η κατάλληλη στιγμή, χωρίς να το πληγώνετε. Για παράδειγμα, μπορείτε απλώς να πείτε:
«Αυτή τη στιγμή δεν μπορώ να σου απαντήσω γιατί… (πείτε του τι κάνετε εκείνη τη στιγμή)… *Θα σου απαντήσω όταν τελειώσω».*

Αυτό το είδος απάντησης δεν υποτιμά την ερώτηση του παιδιού ούτε το χαρακτηρίζει ενοχλητικό ενώ ταυτόχρονα περνάει το μήνυμα ότι είναι αδύνατον να του δώσετε όλη σας την προσοχή εκείνη τη συγκεκριμένη στιγμή, όχι «πάντα».

Είναι αλήθεια ότι τα παιδιά έχουν έντονη τάση να γενικεύουν. Ιδίως όταν είναι μικρά, δεν μπορούν να διακρίνουν την έννοια του «τώρα» και του «πάντα». Δεν έχουν σαφή αίσθηση του χρόνου, η οποία δομείται με πολύ αργούς ρυθμούς. Για ένα μικρό παιδί, η μαμά που βγήκε 10 λεπτά πριν για να ψωνίσει έχει εξαφανιστεί για πάντα, σαν να έχει πεθάνει. Αυτό είναι που καμιά φορά προκαλεί τις ανεξέλεγκτες και δυσανάλογες αντιδράσεις πανικού που χαρακτηρίζουν την παιδική ηλικία και που κάνουν το παιδί να αντιλαμβάνεται απαντήσεις του ενήλικα του τύπου *«Σταμάτα να κάνεις ερωτήσεις!»* όχι ως *«Σταμάτα αυτή τη στιγμή»*, αλλά ως *«Σταματά μια για πάντα»*. Και, πιστέψτε το, δεν είναι καθόλου καλό για τα παιδιά να σταματούν να κάνουν ερωτήσεις!

Δεν είναι εύκολο για τους γονείς να διατηρούν την ισορροπία ανάμεσα στο να μην τους «καταβροχθίσουν» οι συνεχείς απαιτήσεις του παιδιού (δείχνοντας πάντα υπερβολικά διαθέσιμοι, ακόμα και σε βάρος των δικών τους βασικών αναγκών, καταλήγουν σκλάβοι ενός μικρού τύραννου) και στο να είναι πάντα παρόντες και πρόθυμοι να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του. Τη στιγμή που το παιδί ρωτάει κάτι τίθεται επίσης το θέμα της συναισθηματικής διαθεσιμότητας. Για τον λόγο αυτό, πέρα από το λεκτικό περιεχόμενο των απαντήσεων, έχουν σημασία ο τρόπος με τον οποίο δίνονται αυτές, η περίσταση και κυρίως ο αντίκτυπος.

Με δυο λόγια (και αυτό είναι στην ουσία το θέμα ολόκληρου του βιβλίου, το οποίο θα επαναλαμβάνεται συνεχώς): φροντίστε ώστε το παιδί να ξέρει ότι μπορεί να καταφεύγει σε σας με απόλυτη εμπιστοσύνη, με τη σιγουριά ότι θα έχει την προσοχή και την υποστήριξή σας, αλλά και εσείς να αναλάβετε αυτόν τον ρόλο χωρίς να εξαντληθείτε στην πορεία!